

Kertész Imre Útvesztő

Naplójegyzetek 1995-ből

„Megértjük-e valaha, amit gondolunk?” – Jó kérdés. (Jung: *Mélységek ösvényein*, bevezető.)

Tegnap este Mgd-nál; beszélgetés közben az agyam eggyel hátrábbi elektronikája elkezdett egy kivehetetlen filmsort pergetni, mégpedig olyan gyorsan, s annyira csipogó magnóhangon, hogy nem tudtam, miről van szó. Mintha álom lett volna, rendkívül ismerős képfozlányok, inkább sötét tónusban, rendkívül ismerős események – de nem tudtam, miről szólnak; déjà vu, valamint a fontosságuk tudata – miközben megfoghatatlan volt az egész, és megfoghatatlanul folytatódott a filmvetítés; ezalatt másról beszéltem, s valahogy a két esemény közé csúsztam. Ha ez a tünet a kezdődő agyér-elmeszesedésre utalna, akkor lehet még tán négy-öt esztendőm, amikor még birtokolhatom az irányítható, ép elmémet.

Fotó: Kébányai János

Általános komolysághiány. Már képtelenek fontos – hát még lényeges! – kérdésekről beszélni. Pedig a világvége, amely körülünk fortyog, roppantul alkalmas a belső élet csöndes gazdagítására, önmagunkkal való átítatására.

Kétségtelen, hogy most, az anginás rohamom és a halálom között új életszakaszom kezdődik.

Érdekes, hogy a halál gondolata nálam mindig a szabadság szinte lökésszerű érzésével jár együtt.

Az anginás fájdalom idején (tegnap hajnalban órákig tartott) semmiféle halálfélelmet nem éreztem. (Ezzel persze kár büszkélkedni, hiszen jöhet olyan roham, amely éppenséggel a legkínzóbb szorongással párosul: a halálfélelem nem racionális érzés, tehát aligha uralható elvont logikával.)

Mégis, most már legalábbis némi bizonyítékom van rá, hogy az életem legfontosabb tartalma mégiscsak a szabadság volt, legfontosabb tettei – a néhány művem – a szabadság aktusai voltak.

A halál egy kaland előérzetével él bennem.

Valamilyen, enyhe gyűlölettel és sok megvetéssel teli elhárító gesztus távol tart engem, pontosabban a munkáimat, ennek az országnak a, hm, mondjuk így: kulturális életétől. Nem az antiszemitizmus ez, vagy a többi hendikep, például hogy sosem voltam – és semmi tekintetben – kollaboráns, nem: az érték iránti biztos érzék ez, az érték iránt, amely *nem nekik való*.

Valamilyen nagy bűn árnyéka settenkedik körülöttem. Mintha a halálom oka *én* lennék (ez különben igaz), s mintha addig semmi mást nem tennék (s tettem volna), mint hogy szakadatlanul elmulasztom az életemet; de mi ez a mulasztás? Talán valóban a szeretet: nincs más szó.

Olyan, mintha a Napot az az érzés kerülgetné, hogy elmulasztja energiáit kisugározni, hogy tehát nem süt. (Rossz hasonlat, hisz a Nap éltető energia, én meg csupán energiájában *részesülök*, s nem sugárzó lehetek; valami hasonlóság mégis van minden ember s a Nap között, vagy legalábbis úgy érezzük, hogy van, hogy sugárzó energiáinkkal takarékoskodni bűn.)

Kis dolgok átélése, ironia. Nagy dolgok átélése, tragédia. Nagy dolgok kis dolgok módján való átélése, ironiával – nagy dolgok leértékelése, a stílus leértékelése, az élet leértékelése, érzelmi takarékláng. Kis dolgoknak nagy dolgok módján való átélése – komorság, hamisítás, moralizálás, humortalanság. A „posztmodern” divat alábbhagy; nem világos: az embernek a nagy dolgokkal szembeni védekezése hagy-e alább, vagy újfajta hazugság – mondjuk inkább: hamisítás – következik-e. Utóbbi a valószínű, mert nagy dolgokat nagyszabású módon csak nagy korokban élnek át; márpedig a kor éppen attól nagy, hogy nagy stílusban élnek meg. A jelen kor legnagyobb szabásúbb élményeit is kisszerűen élnek át – pontosabban nem élnek át, hanem moralizálnak vagy humorizálnak felettük. A humor elvesztette komolyságát; s a legkomolyabb dolgokat az általános relativitás elmélete teszi elhanyagolható anekdotává.

Bátorság, ez itt azt jelenti, hogy komolynak tekinteni azt, ami komoly, komolytalannak, ami komolytalan, vagyis: nem félni a nagy stílus alkalmazásától, csak éppen tudni, hogy *mi* a nagy stílus.

Akárki akármiről beszéljen is, szavai elsősorban önmagára vetnek fényt, s legföljebb csak másodsorban magára a dologra, amiről beszél.

Ami pillanatnyi lelkiállapotomat, s egyúttal az állapotokról való véleményemet is kifejezi, ami, hogy úgy mondjam, a belpolitikám: hallgatni. Úgy élek itt, mint egy külföldi író, aki olyan földet keres magának, ahol viszonylag olcsó a rezsi, ismeri a nyelvet, s megbújhat az önreklám ocsmány feladatai elől; különben egyetlen jelét sem látom annak, hogy a legcsekélyebb hatást gyakorolnék ennek az országnak az irodalmára, vagy az úgynevezett szellemi életére; ez egy ke-

vés sértődöttséggel, ám annál nagyobb nyugalommal tölt el.

Ha az élet tévedés: mert nem tudjuk, hogyan kell helyesen élni, nem tudjuk, mi vezet, ösztöneink vagy az eszünk, nem tudjuk, miért s hová vezet, ami vezet, egyáltalában, nem tudjuk, hogy mit jelent a szó: élet – ha tehát az élet tévedés, e tévedés helyrehozásának, legalábbis az élő szemszögéből, a halál mégsem tekinthető.

És mégis, van az egészben valami keserű igazságosság, amit – a bennünk lassan felgyülemelő haraggal önmagunk s az egész család iránt – elfogadhatunk. Az öregség, „a világ közönye”, az, ahogyan a kezünkben minden kicsúszik, valahogy megbékít.

Az igazi bajom önmagammal az a fajta hanyagság, amit ugyan magammal szemben is gyakorolok, de sem így, sem úgy nincs rá mentesség: az a brutális lelki hanyagság, amit másképp is mondhatnék, röviden úgy, hogy nem vagyok jó ember. A tegnapi balesete, elesett, és nem kapta meg tőlem azt a szeretetet, ami, ráadásul, valahol, lappangva mégiscsak létezik bennem, de csak mint lelkiismeret-furdalás, amely tüstént önvádra majd általános depresszióra fordul bennem; a védekezés egy neme ez, a védekezés, nehogy cselekedni kelljen. Miért félek a cselekvéstől? Pontosabban az idővesztéstől és a magányom feladásától, az idegen dolgokkal való foglalatosságától, amely elvon a homályosan „munkának” nevezett köldöknézéstől. Nincs szó, amely kifejezhetné létezőm, életmódom, önmagamhoz s másokhoz fűződő viszonyom abszurditását. Ez a fontos és emberi dolgokkal szemben való tehetetlenségem, mintegy a szellemi termelés jegyében, végül megrontja jellememet, hülyévé és alattomosává tesz; még akkor is, ha őszintén bevallom, hogy mindennek mélyén az önmagam kímélésének kíméletlensége rejlik.

Tegnap éjjel a rádióban felolvastam Márai *Föld, föld!* című könyvének utolsó részeit. Különösen megindított, s erősen átéltem a részeket, ahol az emigrációt elhatározza. Nagy beleéléssel olvastam fel a félelmeket attól a jövőtől, ami az itthon maradt szellemi emberre várakozik a magyar ugaron dühöngő diktatúrában, a rettegést az „agymosástól”, az „Én” elvesztésétől – s arra gondoltam, hogy én végig itt voltam, nem mos-

ták ki az agyamat (nem sikerült nekik), és nem vesztettem el ügynevezett éneket (ha gyakran haszon is csalni). Bűnös vagyok? Gyáva? Lusta? Nem így hiszem. Márai modorában szólva: valakinek ezt is át kellett élnie.

Az ember morális ítélkezései nem mások, mint hatalma gyakorlása mások felett, s önmaga határsávjainak pontos kijelölése, mint amikor a kutya körbevizezi a saját területét.

Magyarországon ismeretlen az az emberfajta, akit Nyugat-Európában *citoyennek* hívnak (s már ott is csak emlék). Most, hogy az ország – úgymond – szabad, szabadon választják az autoritárius, keleti típusú hatalmi formát.

Meg kell jegyezmem, hogy nem kell minden jelenséggel „elbánnunk”; sokkal erkölcsösebb ennél, ha a megoldhatatlan problémákat megoldatlanul hagyjuk, s az égő kérdéseket hagyjuk, hadd égjenek, lüktessenek bennünk.

Az arcok... Ha festő lennék, csak arcokat festénék, az agresszív, a kihívó, a csinos, a csúnya, a bánatos arcok mögött lappangó tanácstalan ürességet, kétségbeesett unalmat, szorongó semmit. – Az ügynevezett szabadság nem tesz jót az embereknek; egyrészt ugyanis nem igaz, hogy szabadok, másrészt elhagyatottnak érzik magukat, mint hajótörtek a nyílt óceánon; egy ideig várják, hogy hulljon a fonnyadt, államilag megdézsmált manna az égből, de legalább, hogy felbukkanjon egy hajó, vagy egy sült cápa... Aztán egyszerűen nem tudják, mihez kezdjenek, nem érkezik hang se kívülről, se belülről, szegényeknek nincs helyük. Az agresszívak ilyenkor elkeserednek, és kezdik legyilkolni a többieket a bárkában. Megoldásnak nem megoldás, de örömet szerez nekik, megajándékozva őket a fontos tevékenység érzésével, a hatalom futó mámorával, és főleg telik az idő; ha aztán megelégedik, kezdődik a macskajaj, a károk fölmérése és a bűnbakok keresése.

A zsidó létnek az a válfaja, amit „szellemi létformának” nevezek, s a zsidóknak az a típusa, amely ezt a szellemi létformát éli, kihalófélben van. – A jövőben asszimilált, illetve – gyakorlatailag – felszívódott zsidók, nacionalista zsidók,

valamint izraeli állampolgárok lesznek; az archaikus zsidó, a fundamentalista, valamint a Tal-mudba és az imádkozásba süppedt, nyomorult zsidó, akár a rezervátumi indián, még szintén megmarad itt-ott, de már csak kuriózumnak.

Az ügynevezett városmajori park mentén (Budapesten évtizedek óta már minden csak ügynevezett, csupán a börtönök voltak egy időben valódiak, no meg a kivégzések), a park mentén húzódó sétányon tehát kertészeti (ügynevezett) munkák folynak, ami lényegében abból áll, hogy a sétányt, s különösen a kövezet szegélyén túl, kétoldalt puha sártenger veszi körül; a kövezeten teherautó áll, fekete füstfelhőbe burkolva a környéket, néhány ügynevezett munkás meg korhadt fadarabokat hajigálna a teherautóra, ha sokkal inkább nem azzal foglalkoznának, hogy röhögnek a sárba kiszorított gyalogjárókon. Fiatal emberek. Tetejében süvöltött a szél, lesodorta fekete kalapomat. (Fekete, hosszú kabátot viseltem, a nyakam köré vett piros, skót sállal, ami már önmagában kihívás a lelkileg sárban cuppogó, lelkileg lelki sarat evő, lelki sárban élő emberféle számára.) Egy szóval fekete kalapom kigurult a sárba, s hogy felkapjam, bokáig kellett merülnöm a sáros göröngyök, a sárrögök közé. Ezek az emberek ott, pár méternyire tőlem, gumicsizmában, a teherautónál, a hasukat fogták a nevetéstől. Valóban mulatságos látvány lehettem, s hogy mulatságos látvány lett belőlem, az nagyjából az ő tevékenységük eredménye volt, mondhatni, a sáre emberek szervezte sárelet sározott be engem is, egy idő után, ha engedek, kétségtelenül sárrá változtat. S miközben szemérmetlenül mulattak, arra kellett gondolnom, mekkora mulatságot okozna nekik, ha láthatnák kifordulni a beleimet, ha megvakíthatnának, ha férfiak végelébe, nők hüvelyébe gumibotot nyomhatnának stb., tehát amikkel az ilyen sáre emberek a sár mélyén, midőn az egész világot sikerül nekik ideig-óráig sárrá változtatni, szórakozni szoktak.

Valójában az ügynevezett néppel – szemlátómást – csak kétféle megoldást lehet kialakítani: a Werbőczy-félét, vagy az ellenkezőjét, a Gréve téri verpadot meg a Gulágot. Ez kedvesen ismétlődik és váltakozik az ügynevezett történelemben (csak maguk az elkövetők nem változnak: akár az „uraság”, akár a „nép” nevében cselekszik, a hóhér mindig ugyanaz).

Tegnap este Csáth Géza naplóját, a promiszkuitásnak ezt a csodálatos apológiáját olvasva arra kellett gondolnom, mennyire más természet vagyok én (azt akarom írni: mennyire más természettel vagyok én megverve). Fiatal korban, amikor szép lehettem, s valószínűleg kimeríthetetlen szexuális energia lakozott bennem, sem a külsőmben, sem a bensőmben, sem a szellemi, sem a szexuális energiáimban nem bízva, roppant nyomorúságos életet éltem. Ha egy nő lefeküdt velem, abba feltétlenül beleszerettem, akkor is, ha prostituált volt; a szerelmeimtől pedig, valójában, inkább tartottam egy kissé, részint elégtelennek érezve magam, de részint természetes lenézéssel viseltetve az iránt, aki engem szeret. Mégis, leginkább nem-promiszkuus alaptermészetem derül ki ezekből a kalandokból, a hűség, a visszatérés, illetve az ismétlődés motívuma, mint valami zenei kényszer.

Semmi sem mulatságosabb, mint különben okos, ám a vallás, a misztérium iránt teljesen tompa érzékű emberek Istenről szóló elmélkedéseit olvasni. Még a „legzeneietlenebb” embert is elfogja egy bizonyos életkorban a kényszer, hogy néhány gondolatot, néhány mondatot Istennek áldozzon. Ezek a mondatok többnyire arról szólnak, hogy „van-e”, „létezik-e” Isten, s hogy amennyiben „van”, „létezik” (vagyis hogy ő azt gondolja-gondolná: van és létezik), mennyiben könnyítené meg a dolgát, vagyis a halála tényének elfogadását. Ezután következik a világ gonoszágáról és Isten mérhetetlen jóságáról, bölcsességéről szóló töprengés, majd a túlvilág latolgatása: elképzelhető-e vagy sem, kívánja-e, hogy legyen (túlvilág), vagy nem kívánja etc., etc. Tehát mindig kiderül, hogy a reménytelen racionalista vagy materialista csak a saját apakomplexusából tud kiindulni, Istent kizárólag antropomorf Istennek, elképzelhetetlen személynek, de csakis személynek tudja gondolni. – Azért olyan komikus ez, mert annyira ellentétes az alázattal és a szenvedés mélyén kivirágzó szolidaritással (szeretettel), amely a vallási érzés lényege. Ez az érzés beéri annyival, hogy helyzete, az emberi állapot nyomorának és felfoghatatlan szépségének átérése Istent gondoltatja vele anélkül, hogy erről tárgyi bizonyítékot óhajtana nyerni. Az, hogy az ember *eljut* Isten gondolatáig: helyzetének kifejezése. S ennyi elég, ennyivel be kell érni, mert e gondolat megszületése az aktus maga, ahogyan az ember minden korban, mindenütt újraszüli az istenség gondolatát: az egyetlen kötelezettség, amely ebből a

gondolatból annak gondolójára háramlik, a *kifejezés*. Hogy ez a kifejezés imádság-e, művészet, alkotmány vagy egyszerűen egy élet, egy szimpola, de teljes élet: ez mindegy, de az istenség gondolata nem mehet túl a tökéletesség felé törekvő (nem a tökéletességre, hanem a tökéletesség felé igyekvő) kifejezésen; s ez a kifejezés, amiként a vallásos élet is, nem más, mint *küzdelem*. (Azt hiszem, Wittgenstein is ide jut el végül.)

Isten ténye a kifejezésben, a kifejezés szükségletében rejlik, s a kifejezés megkívánta tökéletesség felé törekvésben rejlik egyúttal a helyes élet konzekvenciája is. Ám, hogy mi a helyes élet, erről merőben különböző életek tanúskodnak. Szinte azt lehetne mondani, hogy minden élet helyes élet, s ha mégsem válik azzá, az egyedül a hazugságon múlik (és a hanyagságon, ami majdnem ugyanaz), melynek szisztémájában, akár egy fogaskerék-rendszerben, lassacskán elkopik az ilyen hazug és elhanyagolt élet jelentősége.

Isten(t gondolni) nem más, mint (például) a fűga az *op. 106*-os zongoraszonáta végén. Nem megoldás, de egy szerves képződmény – egy mű vagy egy élet – lehetséges, bár kérdésekkel teli, korántsem megnyugtató, de valamiképpen büszke és felemelő lezárása.

Th. Mann naplójának néhány oldalát olvasgatva tegnap (kellemetlen ellensúly gyanánt Csáth Géza megrendítő, óriási gesztusú, izgalmas naplójához) feltűnt, hogy mennyire csökkent a Mester iránti érdeklődésem. Egy fénykép az édeskés kifejezésű, agg arcot mutatja, amint bizalmas suttogással a feleségéhez hajol. Általában, ez az édeskés, bizalmas suttogás, az édeskés, unalmas homokossággal, meg az édeskés, bizalmas és úgyszintén unalmas írói egzisztenciával (siker? nem siker?) egy kissé nyomasztóan s avultan hat. Az izgalom, ami az idő tájt, a *Faustus*-regény elkészültekor a hatalmában tartja, jelesül, hogy miként fogadja a világ, a németek, s általában az „irodalom”, a „kritika” a könyvet, a dolgok jelentőségét illetően messzemenően túlméretezett. – De nem arról van szó, hogy valaki másról ítélkezzem, ami mindig könnyű, s csaknem mindig méltatlan az ítélkezőhöz, amennyiben az ítélkező rátartja s ad magára. Az önvizsgálat, vagy legalábbis a saját egzisztenciára vonatkozó kérdés a lényeges – anélkül ugyanis, hogy ennek a valóban óriási írónak a

lába ujjáig is feltolnám magam, de mégis, felvetődik, hogyan viszonyulok én az irodalmi egzisztenciához. Ha ebben a naplóban visszalapozok, a sértett (jogosan) írói önérzetem néhány kifakadásán kívül mit sem találok. Nem örülök tán németországi, hollandiai, svájci és svédországi sikereimnek? Hogy héberül olvasás a *Sorstalanság*ot, s hogy csak a minap kaptam meg a francia *Kaddis*t? Hogy az idej tervek szerint Braziliától Norvégiáig, Törökországtól Spanyolországig csaknem minden nyelven (kivéve a szláv nyelveket, a görögöt s az olaszt) megjelenik valamelyik könyvem? Ha örülök, úgy örülök csak, hogy mondogatnom kell: megjelenesz ezeken meg ezeken a nyelveken, hé, ember, egyenesen nyomulsz a világhír felé stb., és akkor szórakozottan nézek valaki után, aki a világhír felé nyomul, amíg én továbbra is itt ülök a Török utcában. *Egyet* azonban sosem feledek: hogy ennek az országnak a karmai közül végül is kimenekedtem, s ez olyan, mint amikor Auschwitzból és Buchenwaldból kimenekedtem. Mert itt engem csak szórakozottságból nem pusztítottak el (s mert „jól rejtőztem”), de íróilag azonnal a megsemmisítés mechanizmusába löktek, s bizonyos, hogy a művem elhallgatásra ítéltetett, hatástalanítva hever majd a magyar pinceboltzat penészes mélyén – ha ki nem menekítem innen az írásaimat is. De mindig tudtam, hogy így lesz; sosem felejttem a pillanatot, úgy jó húsz esztendeje, amikor a *Sorstalanság* megjelent, s az úgynevezett Szépirodalmi Könyvkiadónak a büféhez vezető zárt függőfolyosóján ülve azt mondtam M.-nak: „Rajtam csak a világhír segíthet.” Abban a pillanatban ez éppolyan képtelen kijelentés volt, mint amilyen képtelen volt 1954-ben az elhatározásom, hogy „író” leszek, olyanféle író, aki itt elképzelhetetlen, mert nem a pragmatikából indul ki, nem az itteni viszonyokhoz igazodik, s – hogy így mondjam – az örökkévalóságból meríti a mértéket. Mi sikerült ebből? Nem tudhatom. De ahogy e sorokat leírom, s ahogy emlékezetem mély völgyei s szakadékkai feltárnak, íme, máris kezdem érteni magamat, kezdem érteni, hogy megtett utamhoz mérve milyen jelentéktelen is az irodalmi egzisztencia, dicséret, szidalom, pénz és pénztelenség: remegő alázattal várom, hogy „tollamra” kerül-e még valami nekem fontos írás, amit kivitelezhetek még, s tudom, hogy más semmi nem vár; de ez, s a lélek- és testmeleg, amit Mgd-tól kapok, elég, untig elég az üdvösséghez, s hogy a végén elmondhassam: „Csodálatos életem volt...”

Akárhogy alakuljanak is körülményeim, mindig előáll ugyanaz a helyzet; lényem, úgy látszik, a kiszolgáltatottságot kereső és a párviadalmat kedvelő alkatot keresztelt számomra, amely olykor a depresszió mélyvizeibe merít, máskor eufóriásan ragyogó jégvidékre emel, sem lent, sem fönt nem hiányzik soha Erósz vilanó sürgése-forgása körülöttem, s az alkotás örökös gondja, mely megismerteti velem a misztériumot, s megbarátkoztat a halállal: tulajdonképpen boldog vagyok.

Lehet hamis értékrend szerint élni, de a hamis értékrendet akkor szilárd hatalmi és gazdasági talajra kell alapozni. Ha ilyen talaj nem létezik, ráadásul a hamis értékrend is annak bizonyul, ami, hamisnak: nos, akkor kezdetét veszi a pokol bugyogása és fortyogása, lassú és megfontolt biztonsággal előbújnak a vámpírfogú sátánpofák, és az emberek rémülten, bénultan nézik, amint eluralkodnak az életen, birtokba veszik s marcangolni kezdik a lelkeket, akár a véres húst, és az élet lassan azon a különös metamorfózison megy át, ami az elevenből holtat csinál.

Kutyatalpak lenyomata a sárban. Paccs, paccs, nagy mancsok cuppogása, csonka ujjak, pici tenyér rajza. Valóban, nehéz ellenállni a teleologikus gondolkodás csábításainak. A fejlődés, ah! Amint a mancsokból kéz lesz. Az ember mint a Teremtés célja és koronája. No de, végül is, mi a Teremtés célja az emberrel? Ez a vége? Nos, ha vége – és ha a fejlődés megállíthatatlan –, akkor valóban: *vége*. S az ember, mintha sejténé ezt...

A valóság éppen az ellenkezője a darwini elméletnek: a kontraszelekció természeti elv. Nem a legjobbak „uralkodnak”, hanem a legrosszabbak. A „legerősebb” legföljebb egyetlen minőséget jelent, s ez a minőség az ember számára szükséges erkölcsi jó elve szerint a nem jó. Azt viszont láttuk, hogy az erkölcsi rossz milyen nagy ártalmára van magának az életnek. Nem lehet tehát holmi machiavellizmussal igazolni a gonoszságot, az ostobaságot és az aljas erőszakot, „a hatalom akarását”, mint ezt Nietzsche – önpusztító s öngyűlölő kedvében – megpróbálta. A darwinizmus voltaképpen természetfilozófiába bújtatott ideológia, korszellem, a grundeszeit, az „erő” és a „kiválasztás”, a polgári feltö-

rekvés igazolása, csaknem a marxi „felépítmény” módjára. A jelen uralmi elvei világosan mutatják, hogy a túlélő a legrosszabb fajta; mint ahogy állítólag a baktériumok és a legalsóbb rendű élőlények élnek majd túl a jövőendő vízözönt, vagy bármit, ami a természeti katasztrófa formájában az emberre vár, ugyanúgy a társadalmi lét túlélői is a legaljasabb, a legalacsonyabb rendű emberi fajtából kerülnek ki, akik azután kontraszelekcióval biztosítják fennmaradásukat. Az érték iránti érzék mértéktelen hanyatlása Nyugat-Európában a kelet-európai barbarizmust hívja elő, amely lassan ragályosnak bizonyul: először önmagát pusztítja el, s aztán, a hullafertőzés útján, a nyugati világot.

Celan, Bachmann, Améry, Kafka, Sylvia Plath stb., stb.: mind egyfajta szükségszerűséggel rohantak a pusztulásba. Ez a szükségszerűség az *áldozat-léttel* való azonosulás, ami, úgy látszik, a 20. századi szellemi élet legmarkánsabb kifejezésjegye. Egyúttal a halhatatlan német romantika hatása tükröződik benne, mint egyébként a német jelenségekben általában: Hitler éppúgy német romantika, mint Wagner vagy éppenséggel Céline és, igen, Bachmann: az élet vagy demonstráció, vagy kollaboráció, s a demonstráció leghitelesebb szellemi formája az áldozati önpusztítás. Ez az utolsó, ami még a hatás reményét rejti önmagában.

Az Én: az az örület, ami miatt nem látjuk önmagunkat, s ami végül a másik ember – s gyakran önmagunk – gyilkosává tesz.

Művészettel, vallással, az ember kultúrálásával többé semmit sem lehet elérni, mert az, amit kultúrának neveznek, tehát egy nagyobb közösség univerzális kreativitása s az egyén törekvése arra, hogy jobb és tökéletesebb legyen, egyszerűen megszűnt. A szellem hiányát az iszonyatos örömtelenség tükrözi, az ember néma jajveszékelése, amely őrzőngő excesszusokban keresi hangját.

Ha arra gondolok, hogy még létre akarok hozni valamit, akkor arra gondolok, hogy időt kell nyernem. Időt, haladékat a körös-körül bugyogó káosztól, amely a saját életem mélyén és a más életek révén, a rám bízott életek felől fenyeget – s akkor még nem szóltam a környezet-

ről, amely maga a pusztító pokol. S míg időnyeresre töreksem, elherdálom az időmet – az egyetlen számomra létező időt, az életem idejét (s azét, aki szeret).

„Kihívta a társadalmat, és a társadalom bosszút állt” – mondhatni (Oscar Wilde). Egyetlen ilyen mondat ki nem mondott háttere. Mi a „társadalom”? Miért állt bosszút? Pontosan miből áll a bosszú? (Egy ember ronccsá kínozása, s csak mellékes kérdés, hogy e kínzás ennek az embernek a számára a megvilágosodás proceszusát jelentette.) A bosszú és a „tett” közötti aránytalanság. A kérdéssor végén kétségkívül az a kérdés merül fel, hogy nem teljesen reménytelen-e az olyan társadalmi együttélés, amelynek erkölcsi alapjait kizárólag az általa megkínzott, leölt, tönkretett emberek tudják szolgáltatni – amelynek tehát, hogy erkölcsi érzéke ép maradjon, szakadatlanul áldozatokra van szüksége (s természetesen így mégsem maradhat ép az erkölcsi érzéke, de legalább fel-felmerül, hogy erkölcsi érzéknek lennie *kellene*).

„Minden nap idegenebbé válok önmagamnak”: állapot, törekvés, cél – netalán panasz? Nem, azt hiszem, a természetes folyamat ez, amely végül a halálba vezet. (Egy esetleges kérdés: *én* vezetem-e, vagy vezettem?)

Ami az irodalmi magatartásomat illeti, azt hiszem, hogy szellemi értelemben vett boldogtalanságom valódi, s ehhez romantikus írói magatartás illik (az elátkozott költő szerepe), amelynek gyökereit jól felismertem a saját sorsomban, mely Auschwitzba vitt; a többi kulissza és díszlet, s az, hogy van érzésem a földi, a vegetatív boldogság iránt, pontosan kifejezésre jut ennek *hiányában* a munkáim lapjain – hiszen az életem külső folyása, ebben a gyűlölt bezártságban évtizedeken keresztül, oly fénytelen volt. – Egy lehetőség mégis a boldogság, mondhatni az én Siegfried-idillem, ábrázolására: *Egy fényképalbum képei* címmel mintegy megzenésíteni M.-val tett útjainkat... Egy esszé lehetősége, egy epikai tűnődés bája e vonzó ötletben... Meditáció a változásról, a szépségről, a mulandóságról... Ám mindig jelen lesz a büntudat, hogy a szó köznapi, tehát legsúlyosabb értelmében, mégiscsak elfuseráltam a magam, s még egy ember életét, az egyetlenét, aki hozzám tartozik, a szó etikai értelmében: akit tehát kötelességként vál-

laltam, valami paranoia folytán, mert azt akartam, hogy az életem nehéz és boldogtalan legyen, s ezt valószínűleg azért akartam, mert hajlottam a könnyű és könnyelmű életre: így lett belőlem alkotó, amire eddig nem születtem.

Az „abszurdnak” meg a „szövegirodalomnak” szemlátomást befellegzett: a közönség belefáradt az általános tehetetlenséget leplezgető stílusgyakorlatokba. Az emberek azt szeretnék, ha valaki megint *szólna hozzájuk*.

Olyanok számára, akik régen ismernek, amiként valószínűleg általában a kortársak számára is, sohasem lehetünk azok, akik vagyunk, mert sem szeretneink, se közönyös vagy kritikus szemlélőink nem változnak velünk együtt. Nem azt mondom: lemaradnak, hanem szó szerint azt, hogy nem velünk együtt változnak, tehát le is maradnak, el is távolodnak, előre is siethetnek, mégpedig minden irányba, jóba, rosszba egyaránt.

Wagner és Ibsen körülbelül egy és ugyanarról beszél. De Wagner szeméretlenebbül rajong a bukásért is, a halálért is, a kéjért is. De voltaképpen mindkettő *polgári*; mit jelent ez a szó? Félek, az igazi nagyság hiányát; a szimbólumok esendőségét és mulandóságát, az ember kozmikus szerepvállalása (a tragédiák) helyett az egyéni boldogság heroizmusát – az emberek náluk, többnyire, a kéjvágyukba buknak bele. A bűn, mint olyan, a maga isteni harangszavával – és kozmikus nagyságával – egyedül az orosz regényben jelenik meg az idő tájt, s ott is utoljára.

Ha beteg vagy, inkább betegek társaságát keresed, mert minden egészséges arcra a halálos ítéletedet olvashatod csak le. Ilyen tekintetben a modern társadalmi szervezettség teljes egészében természetutánzó lett. Az emberben az élet tiszteletével együtt kihuny a halál tisztelete is; amíg fiatal vagy, az élet ígéreteivel áztatnak, később a természet gúnykacáját is túlharsogja az emberi röhej – félrelöknek, otffelejtenek a járdaszélen, amíg érted nem jön a szemetesember (akinek persze első dolga, hogy átkutatja a zsebeidet).

Képtelen életemet Beethoven vonósnegyesei kísérik. (Ezekből kiviláglik, hogy művészeknek egyedül kell élnie (vagy lennie), szakadatlanul az elmúlásra és az emlékekkel teli felbomlásra szegeznie a szemét (a fülét). A melankolikus szív, a nagy lélek és a megoldások örömeitől pezsgő elme elég a tökéletes élethez, a tökéletes élet pedig, bármilyen fárasztó is egyébként, vagy unalmas (mondjuk inkább: színtelen), teljesen elég a boldogsághoz.)

Némely ember rettenetes fölfedezést tesz mostában: be kell vallania, hogy az úgynevezett szocialista rendszer minden idealista erényét gyűlölte, viszont alantas gyakorlata (melyet gyűlöletesnek képzelt) tökéletesen megfelelt neki (a nómenklatúra, a kontraszelekció, a tétlenségre kárhóztatás, a korrupció, a szellemi igénytelenség). Minden hazug, minden rabszolga, ingyenélő és renyhe emésztésű szellemi clochard úgy érezhette, szükség van rá. Általában, a diktatúra megkímélte őket a fölöslegesség érzésétől, sőt a halandóságától is. Ez utóbbi szinte hihetetlennek látszik, holott tény – s mire mégis meghaltak, már félrelökték őket, valahova a társadalom különféle szemétdobjaira, melyek a pokol bugyraihoz hasonlóan lényegesen – ámbár korántsem lényegszerűen – különböztek egymástól.

Írásaim az emberekben, mint észreveszem, kínos érzést keltenek. Szeretnék, hogy – ha már hallgatni nem tudok – egy kicsit közreműködjem, kollaboráljak velük. Én erre nem makacsból nem hajlok, hanem azért, mert nem okoz annyi örömet, mint a radikális ön- és közanalízis. Aki szigorú önmagához, azt nem szereti a közönség – írja egy levelében (Malwida von Meysenbugnak) Nietzsche.

A társadalmi tudatalattinak Auschwitz a neve. Auschwitz nem metafora; hanem valóság. Auschwitz előtt is valóság volt Auschwitz, de Auschwitz óta Auschwitz a valóság, akkor is, ha ez féken tartott, leplezett, elvarázsolt, a médiák által keresztül-kasul hazudott, nem tudott, sőt ártatlan valóság is. Auschwitz óta ugyanis semmi sem történt, ami Auschwitzot kiegyenlítette, kiengesztelte, tehát harmóniává oldotta volna. Mondhatni: Auschwitz óta nem történt semmi új.

Wittgenstein kozmológiájában Auschwitz mint virtualitás szerepel, sőt életviteléből következőként is kiolvasható; említve még sincs. Auschwitz nagyságrendjét a kortársak még nem ítélték meg.

Auschwitz nem Hitlerhez tartozik. Hitler lehet egy történelmi pillanat terméke, Auschwitz azonban az emberi természet megnyilatkozása, ugyanúgy, mint más részről a zene vagy a vallások.

Nem Auschwitz maga radikálisan új minőség; Auschwitz csupán e radikálisan új minőség mint valóság; lehetséges az, ami megtörténik, és csak az történik meg, ami lehetséges is – valahogy így írja Kafka. (Még nem Auschwitzról, még csupán mint lehetőségről, amely azonban nyilvánvalóan immanens.)

A „Hol volt Isten Auschwitz idején?” teljesen gyermeketeg kérdés, valami olyasmi, mint: „Hol volt apu, amikor engem ütöttek a többi gyerekek?” Ugyanúgy feltehető, ahogyan Szent Ágoston kérdezte: „Hol volt Isten (vagy: mit csinált Isten) a Teremtés előtt?” Ez teológusoknak, azaz gonosz gyerekeknek való kérdés. Az angolna is kérdezhetné a Balatonban: „Hol volt Isten a fűzfői szennyvíz bebocsátásakor?” Az ember hol gyilkos gyermek, hol megvert gyermek, hol pedig sértődött gyermek: mikor lesz egyszer már felnőtt?

A különös az, hogy ha felkérnek egy – mondjuk – az évszázad rémtetteiről szóló előadásra, akkor ezt az előadást végül is meg tudom írni; s ez azért különös, mert én csakis a – hogy is mondjam? – az „ellenáramban” tudok írni. Ez pedig azt kell jelentse, hogy a „főáram” még mindig az, amely Auschwitzot és a század egész rémületes korszellemét igazolja; mondhatni, a hivatalos álláspont ma is a fasiszta álláspont (tárgan értelmezve, úgy, hogy pl. a szocializmus néven ismeretes orosz nacionalizmus is beleférjen), *cum grano salis*, némi hivatalos mentegetőzéssel és némi leplező, vagy mondjuk inkább: álcázó szóhasználattal.

Minden történet úgy kezdődik, mintha a világpusztulásban (a világpusztulás idején), vagy

a világpusztulás után kezdenének bele: erről ismerni meg manapság azt az elbeszélést, amelyet talán még érdemes elolvasni.

Az individuum legfelső: intellektuális, morális, mondhatni aktuális vagy felépített rétege hamar lebontható, ekkor az ember átalakul azzá, amit tőle a hatalom, az erőszak, a viszonyok akarnak, masszává, kiszámítható átlaggá, anyaggá, testté; van azonban mindezek alatt egy harmadik réteg, amely mások számára – végül is – hozzáférhetetlen, és mindentől-mindenkitől függetlenül a személy meghatározója, akiben ez a valami él, s erre még nem találtak jobb nevet a léleknél.

A halálfélelem azért irreális, mert valóban félelem. Vagyis úgy félünk a haláltól, mint egy foghúzástól, mint egy csődtől, mint egy baleseti katasztrófától stb., stb.: vagyis nem a *megsemmisüléstől*, a semmivé levésünktől, a nem-létünktől félünk, mivel azt nem tudjuk elgondolni; vagyis hát mi a mi félelmünk a *valóság*hoz (a nemlétünk *valóságához*) képest! Másrészt, valljuk be, a leépülés, a nagy-nagy veszteségérzet, amit az elmúlás élménye okoz, jogosan semmisíti meg az absztrakt dolgoktól való félelmünket: az emberi sors nem annyira a halál, mint inkább a haldoklás; s ez iszonyúbb a nemlét tudatánál, mert a valóságos létezésünkre, a féltett énünkre mért valóságos csapás.

„Náci”, ez nem ideológia, hanem életmód; következőképpen ma mindenki náci, hacsak nem teszi meg a kellő erőfeszítéseket, hogy távol maradjon – vagy egyenesen kilépjen a korból.

Kérdezhetnéd, hogy hová lépjen; nos, ki a félelemben és a létbizonytalanságba: be, önmagába.

A naplóvezetés fontossága. Kein Tag sine linea – vagy hogyan is mondta Ovidius. (Netán Tacitus? Vagy más?) A pillanat cinizmusa minden jobb stílus iránt kételyeket támaszt. Lehet-e még valami fontosat mondani? Lehet-e *jelentőségteljes* nyelven megszólalni? Lehet-e fontosat jelentéktelen nyelven elmondani? Lehet-e nagy dolgokról kisszerűen beszélni, az igazán nagy dolog nem maga a nagy nyelv-e? – Stb. Tehát: a naplóvezetés fontossága, mert ebben felvillannak az élet képei, inkább, mint a művészi formában.

Hanem e soroknak, vagyis a naplóvezetésnek, igazán semmi értelme: a naplóvezetésnek is csak akkor van értelme, ha átmege a rejtélyes emocionális szűrőmasinán, amely végül művészi formát és érzést kölcsönöz a nyers tényeknek...

Majommozgású fiatalemberek, rövidre vagy kopaszra vagy mintásra nyírt hajjal, a fejük fölé emelt tenyerük összecsatintásával üdvözlök egymást, kocsikból ugranak ki, nagy, nagy biztonsággal vesznek birtokukba, majd tarolnak le mindent, ahogyan a nyüzsgő patkányok nyomán nem marad, csak ürülékük és a pusztulás; nem tudom, kik ezek a fiatalemberek, nem tudom, mit gondolnak, mit akarnak, azt sem, hogy miért érkeznek ide az utcámba, és járnak le-föl, gyanús csomagjaikkal, a szemközti pince lépcsőjén, mely fölött egy bizonyos korlátolt felelősségű társaság felirata díszlik, s ki tudná, valójában mit rejt e név s az alatta megbúvó pince, ki tudná, ezek a kommandós öltözékű és kommandós meggyőződésű ifjú hímek milyen aknákat fúrnak e pincéken keresztül a máris omladozó házak, házsorok alá, amelyek, adott pillanatban, készségesen fognak összedőlni, s a romok közül vér szivárog majd, és sikolyok halnak el, és e fiatalemberek akkor egy pillanatig, de egyetlen pillanatig csupán, úgy érzik majd, hogy elvégezték a dolgukat. Úgy tűnik, itt és most, minden ezért a pillanatért történik, minden és mindenki ezért a pillanatért munkálkodik...

Bármennyire megfelel is a kommunista gyakorlat a modern embernek – munkakerülés, mozgalmi testmeleg, hazugságok cinikus szajkózása, az elit-értékek kiirtása, általában a kontraszelekció, a korrupció, a közbiztonságnak álcázott légervircsaft, a szociális biztonság ürügyén folyó szociális kontárkodás, egészségügyi elhanyagoltság és így tovább: a benne rejlő múlt századi humanista ideológia maradványa még mindig zavarja őket. A fasizmus, a nácizmus modernebb, sokkal inkább megfelel: ott a gyűlöletet és a pusztításvágyat semmiféle fecsegéssel nem leplezik. Emellett győztes ideológia, a mozgalmi trombitálás és e trombitaszóba hülyültség minden előnyével, amely semmiféle kötelességet nem ró a cimborákra, a gyilkosságban való cinkosságon kívül, melynek következményei azonban a jelenben még nem mutatkoznak világosan. S végül is, különféle mutációkkal, de az egyetlen mozgalom, amely a porondon ma-

radt, s igényt jelent be a magával semmit kezdeni nem tudó emberre, e fölőslagre, mely nem tudja, miért van itt a világon, s ez haraggal tölti el minden más élőlény iránt.

Minden olyan mondat, amely egy zsidó szerzőtől (így tőlem is) arra utal, hogy a szerző, akár a hőse tudatával, nem tudja, mi az, hogy zsidó: személyes mentegetőzés, semmi más. Zsidó az, aki szabad préda, ennyi az egész. Kár ezt leplezni vagy takargatni. A leplezgetés egyetlen igazolható módja a zsenialitás – ez jó kibúvó, egy ideig.

Rendszerekben gondolkodni, s a társadalmat vádolni: a boldogtalan gondolkodás alapja. A moralizmussá szublimált boldogtalanság azután biztos úton a terrorhoz vezet.

Márai késői naplója fáradt, ítéletekkel teli, lassan kiürülő írás, szinte automatikusan ismétli korábbi stílusát. Itt-ott elhangzik egy mondat az öregségről, amelyet él, ám ezekből a mondatokból hiányzik az élet. Én magam az öregségtől nem az öregség miatt félek, hanem éppen ezért, amit Márai időskori naplójában látok: elhagyta őt az *egzisztenciális izgalom*. Nem aggódik többé a lelkéért, nem szorong a bűnei miatt, elérte őt a legszörnyűbb végzet: az öregkori bölcsesség. Én is, ha visszanézek, csodálkozva ismerem fel *Kaddis*-kori – és egész megelőző – Én-élményeimet, a rettentő izgalmat, amit létezésem bennem keltett: ma ez hiányzik, mint ahogy a megvilágosító nagy álmok is elhagytak, mintha nem mesélnék magamnak semmit. Úgy tűnik, ezek az Én-izgalmak csupán megírásukra vártak, s miután a *Kaddis*-ban és a *Gályanapló*-ban megformáltam őket – megszűntek, elenyésztek mögöttem, ahogyan az utazó elhagy egy viharos, kockázatokkal teli útszakaszt, s a hágókon át ereszkedni kezd a békés alföldek felé. Ez az útirány lehet elkerülhetetlen, lehet szép, főleg kellemes – de hogy mennyire inspiratív? Végül is eddig a szabadság búzlótt belőlem, hogyan élek majd egy besorolt írói egzisztencia jól körülhatárolható karámjában? Netalán *elégedetten*? Vagy *dohogva*? Ott akarok állni még egyszer, mint 1976-ban a szigligeti ház ablakában, éjjel, viharban, felvillanó víztükörrel, éggel-földdel, önmagammal szemközt, fuldokolva a rám törő gondolatok és ötletek bőségében, mint egy vizionárius. – S le-

szállva a hegyről, kezemben a kőtáblák, és semmi sem vár, csak az előttem örvénylő porfelleget: a kockázat.

Az életed egy törvényt követ, amíg – bár nem látod, s csak később ismered fel – magad is követed e törvényt; abban a pillanatban azonban, amint szűk érdekeid igájába akarod fogni az életedben felismert törvényszerűséget, amint *uralkodni* akarsz életeden, ahelyett, hogy *elfogadnád*, megértenéd és kifejeznéd egzisztenciádat: abban a pillanatban érvénybe lép a káosz és a véletlen (t)örvénye.

Végül is megenyhültebben kell tudomásul venni, hogy ez az ország, amelynek a nyelvén írok, miért nem akar engem – lényegében véve – befogadni – vagy elfogadni, ahogy tetszik. Ez az ország nehezen él, s nem radikális igazságszeretetre s az ebből következő valóságismeretre van szüksége, hanem arra a finoman alkalmazott élethazugságra, amellyel dicsőített írói, költői, értelmiségije igyekvő buzgalommal neki, s önmaguknak is, szolgálnak. Másrészt kérdés, hogy az igazság pillanatában az élethazugság nem ügyetlenség, mi több: öngyilkos ügyetlenség-e. Hogy valójában élni, vagy inkább halni segít-e. Ezt nem tudni. Én megmaradok a stílusom mellett, bár ez a stílus kivet a nyelvből és az ország gondolköréből. Vagyis ki kell egyeznem azzal, hogy bár magyarul, de egy idegen nyelven írok, amit Magyarországon nem értenek, azoknak viszont, akik megértenék, sőt igénylik, hogy megértsék, előbb „le kell fordítani”.

Tavaszi. Minden kivirágzik, ami tavaly elpusztult. Csak a halottak nem támadnak fel újra, noha belátható módon elpusztultak, elhullottak, megölték, megették őket stb. A világ – pontosabban a Föld – önálló egység, vagyis a saját anyagából él. Ez, természetesen, annyit jelent, hogy az élők felélik a halottakat; aztán ők is elpusztulnak, s őket is felélik. A természetnek ez a rendje inkább káosz, mint rend. Mármint az ember, az egyed, az individuum számára. S az egyed, az individuum, mégis az értelmet tartja többre a káosznál. Egész egyszerűen ez az oka annak, hogy egy másik világot kell feltételeznünk, s erről – habár „isten meghalt” – nem tudunk leszokni.

A nagyságot kizárólag másoknál, másoktól éljük meg. De azért, bármennyire nehezünkre esik, olykor mégis olvasnunk kell önmagunktól is valamit, hogy emlékeztessen a szakadatlan útra, s hogy megvilágítson: ennek az útnak melyik stációján veszteglünk éppen.

Az utcán menet hirtelen felbukkant bennem valaki, megszólalt, mély hangján kimondott egy szót, a jól ismert, jellegzetes hangsúllyal, mosolygott hozzá, élt, itt volt, holott már rég meghalt: *ő* volt-e vajon, vagy *én*, pontosabban – közönségesen szólva – az emlékezetem? A kérdés gyermekesnek látszik, de csupán azért, mert nem szoktuk komolyan venni a benne rejlő lehetőségeket.

A fizikai realitás talán nem egyéb kényelmes megszokásnál; az életet egy kicsit úgy kezeljük, mint én a televíziómat: néha meghallgatok rajta egy koncertet vagy a híradót, de ha véletlenül megnyomok egy olyan gombot, amelyet különben sohasem használok, hirtelen előtűnik a vibráló képek háttere, jelek, félszavak villannak fel, s az apparátus készenlétben áll, hogy valami mást, valami szokatlant nyújtson, mintegy feltárja a rendes, köznapi televíziózás transzcendenciáját. Ki tudná, mire képes az élet, s hogy mi, élők mire vagyunk képesek, ha ki mernénk szakadni köznapi észleleteink korlátai közül, s felcsiholnánk érzeink, érzékszerveink lidérc-lángját...? S ha nem gátolna a ráció hideg üveg-fala, hanem éjszakai fénybogárként hagynánk magunkat, vesszünk bele, sisteregjünk el e lobo-gásban? Lenne-e visszatérés a megosztható tapasztalatok világába, vagy elnyelne e lidércfény, amit embertársaink elmebajként írnának le? Nem áldozott-e föl az ember túlságosan is sokat a ráció oltárán, hogy ez az áldozat azután, irracionálisként álljon rajta bosszút, az irracionális olyan formában, amely racionalitásának a fonákja, vagyis merő pusztítás – holott a sötét káosz nemcsak szakadék, de termő öl is talán...

A tegnapi újságban Kádár János vigyorgó fényképe, s egy hirdetés szövege: „vigyünk egy szál virágot a sírjára...” – tegnapelőtt volt ugyanis halálának évfordulója. Egy beszélgetés során Z. emlékeztetett, hogy neveztem ezt az embert a nyolcvanas évek elején, amikor még in floribus volt: „proli-démon”, így hívtam.

Félelem. Leginkább éjszaka, még inkább reggelente. Az ok reális: „másikunk”, ahogyan Tándori mondaná. Emellett: az írói vitorla suhanó vizekről ólomtengerre futott, és itt elakadt. A kreativitás hiánya annyival rosszabb a halálnál, hogy elevenen kell elviselni. E félelemmel való bánásmód egyelőre rejtélynek tűnik. Ez a félelem, amely csak részben mondható valamitől való félelemnek – s ezt is csak a tárgyaltalan szorongás háttere fokozza ennyire közvetlenné –, új nekem, s fizikailag pontosan ama boldog ugrás fonákja, amelyet tevékeny időszakaimban a mellkasomban érzek: ezúttal nyomásként jelentkezik ugyanott, egy intő vasmutatóujj emelkedik fel, s intésére visszaszorul a bennem felujjongó, a fölkelő napot széttárt tenyérrel üdvözlő sámánkirály; egy modern ember marad a helyén, egy nagyvárosi modern ember, aki fél. Ezt a félelmet nem lehet megszeretni, mint az egzisztenciális szorongást, mert nem az. Nem is halálfélelem – pontosabban nem a saját halálmól való félelem. Egyszerűen az élet ürességéből emelkedik föl ez a félelem, akár valami jeges pincelehelet, egyszerűen magát az életet engedni érzékelni, úgy, ahogy ez az élet, az őt háttérbe szorító tevékenység, alkotás nélkül megmutatkozik: így, csupaszon kegyetlennek mutatkozik, akár egy lusta hüllő, amely még nem áll készen, hogy elnyelje áldozatát, akit azonban már megbabonázott a tehetetlen rémület, s tekintetét nem tudván elfordítani a hüllőről, lassan beleegyeznek a pusztulásába.

A félelem leküzdése a hit által. Itt azonban felmerül a kérdés, helyes szó-e a hit, s vajon nem kellene azt inkább a „bizalom” szóval helyettesíteni. Ámbár ez nélkülözi a kellő aktivitást. A bizalom végső soron az általános jóindulatba vetett hit, így tévedés, sőt bárgyúság. Ha viszont a rosszindulatú közönyben bízom, vagyis átengedem magam a világfolyásnak, ez szörnyű lelki hanyagság. Pusztulásom aktív részvételem mellett: heroikus bizalom, tragikus bizalom, a megfigyelő-tehetségem nyeresége, mely tehetséget magammal rántok a pusztulásba, s így végül valami pánikszerű keveredik belé – frusztrálódik. Akárhogy gondolkodom is, magatartásokról van szó, a félelemmel magatartásokat tudok csak szembeszegezni, melyek legfőlegb elmosásák, feledtetik, eltakarják, bedugaszolják a szelepet, ahonnan kisüvít. Azt akarom mondani, hogy ebben a félelemben *valóság* van, sőt bizonyos értelemben e félelem a valóság: ha így né-

zem, könnyebb elfogadnom, s az elfogadó magatartást könnyebb használnom: mellé tehetem a „bátor” jelzőt. Ez ugyanis semmin se változtat – hacsak nem a jellememen. S tán ez sem utolsó dolog...

A természettudomány, a modern antropológia körülbelül olyan istencáfolat, mintha bizonyágot nyert volna, hogy Isten nem hat nap alatt teremtette a világot, hanem tíz nap alatt. Másrészt, hogy Isten teremtette volna a világot, erre semmi bizonyítékunk nincs. Körülbelül ez az emberi helyzet, ami a *tudást* illeti. Ettől még küzdhetünk; egyebek közt a tudásért is. A küzdelem *módja* lesz a tudás.

Az igazság akarása lehet egyféle gondolkodásmód. E gondolkodásmód átalakulhat életmóddá, akár egzisztenciává. Ez az egzisztencia lehet kikezdhettelenül következetes, ha úgy tetszik, akár eredményes. Ebből azonban, korántsem következik, hogy valaha is a birtokába juthatunk az igazságnak.

Összegezve, hogy egy rövid útra (gyalog és közjárművön) Budapesten mennyi agresszió ér, az emberek durvasága, reménytelensége, hatalmi ambíciói – akár az autósok könyörtelenül eltipró, soha, semmi esélyt a másíknak nem nyújtó magatartása, akár csak egy postahivatalnak a köszönést nem viszonzó, a hivatali kisablaknál tudatosan várakoztató személyzete révén, akkor ez körülbelül megfelelne egy első világháborús frontélménynek, ha, mondjuk, nem is egy szuronyroham intenzitásának, de egy félórányi ösztűz megpróbáltatásainak, egy lövészárk kétes fedezékében.

A negatív tapasztalatot összekeverni a passzivizmussal: nagy diletantizmus, nagy tudatlanság. A passzivizmus vérmérséklet, amely megbújhat – és többnyire ezt teszi – az optimista igyekezet mögött; a negatív tapasztalat viszont nem ellentéte a vitalitásnak, sőt, a negatív tapasztalat az egyetlen termő forrás, amelyből e század nagy alkotásai erejüket merítették; rombolóvá csak akkor válik, ha ideológiát csinálnak belőle; de akkor már nem a negatív tapasztalatról van szó, hanem a negatív tettről, amit valamiféle ál-vitalizmussal dúsítanak „pozitívá”, fő-

ként a nacionalizmussal; de aki nem tud különbséget tenni tapasztalat és ideológia – e két ellentét – közt, annak sosem lenne szabad kritikával, eszmetörténettel foglalkoznia. Ami engem illet: negatív tapasztalatom a zsidóságom volt, s mivel ezt radikálisan éltem meg, a felszabadulásomhoz vezetett.

A negatív tapasztalat egyszerűen valóságismeret. A valóság megismerése az embert joggal teheti pesszimistává, ám az optimistának is úgy kell cselekednie – ha cselekszik, nincs is *joga* másként cselekedni –, hogy nem hagyja figyelmen kívül a radikális valóságismeretet, mert különben kártékonyabban cselekedne, mint a legkártékonyabb nihilista.

Szarajevó a világ voyeurjeinek lassan már unt kulcslyuka. Legkártékonyabbak persze most is, mint mindig, az értelmiségiek, akik vakmerőségüket és nagy, csöpögő lelkiismeretüket fitogtatva elutaznak Boszniába, néhány napig kitepszik magukat a lövöldözésnek meg a vízhiánynak, meghallgatnak néhány embert, amitől tüstént tájékozottaknak hiszik magukat a pokol vértől és szennytől nyirkos labirintusában, majd, ha megúszták, hogy a fejükre pottyanjon egy kilazult téglá vagy hogy kólikát kapjanak a romlott ételtől, hazautaznak, elszánt, jól értesült, fölényes és buzgó lelkészarccal, vagy a kalandorok kaján bennfentességével, és – mindig Sarajevó ürügyén – hirdetik saját okosságukat, jártasságukat, kalandor hitbuzgalmukat az emberiség sorsának jobbítása ügyében, mert tejes cuclit tartottak egy sarajevói csecsemő szájához, és mert megfogták egy haldokló öregasszony érzéketlen, hideg kezét. – Valaha azt gondoltam, hogy Auschwitz aligha lett volna lehetséges a televízió nyilvánossága mellett. Ma már persze tökéletesen meg vagyok győződve az ellenkezőjéről. Látom Himmler arcát, amint keskeny mosollyal garantálja a képernyőn, hogy minden a hatóság teljes ellenőrzésével folyik, az intézkedések a német választópolgár akarátát tükrözik, s lehetnek ezek az intézkedések kemények, ám sohasem a törvénybe ütközők. Látom Eichmann korrekt könyvelőarcát, amint meggyőzően bizonyítja, hogy szó sincs itt antiszemi-

tizmusról – az antiszemitizmus egyébként is a zsidók találmánya, zsidó ideológia a világuralom megszerzése érdekében –, itt minden intézkedés a humanista szempontok tiszteletben tartásával és a higiénia szabályainak maradéktalan betartásával és betartatásával történik. Ezek után hallanánk egy interjút az illetékes helyszíni tudósítóval, majd a kommentátor kétkedő szava-it; ezt néhány titkosan felvett, és ezért nem egész pontosan kivethető filmkocka követné a krematóriumok előszobájából, esetleg a gázkamrák belsejéből, a fuldoklás némileg manipulált zörejeivel. S ezzel a néző megkapta az objektív információt, a morált, majd a jól kiérdemelt borzalmat – és mehet aludni, hogy másnap frissen kezdhesse a napot. A beavatkozásra – amely hatalmas összegeket nyelne el az adófizető polgár pénzéből, emellett nyilvánvalóan emberéletet követelne – ő sem látna okot; ő is úgy vélné, reménykedni kell abban, hogy az események nem eszkalálódnak, hogy meg kell várni a további fejleményeket, mégpedig a képernyő előtt, ahol e fejlemények, az ő mulattatására, napról napra kifejlődnek. – Ilyen ma a világ: egyetlen nagy család, a média nyilvánosságának köszönhetően.

Úgy tesznek, mintha tisztelnék a halált, mintha megrendülnének a haláltól, holott a halállal bánnak a legképmutatóbban, és a haldoklóval a legkegyetlenebbül: gyűlölik a halál képét és tényét, s megölik a haldoklót, vagy ha balszerencséje van, műszerekkel életben tartják, ami rosszabb, mint ha megölnék; de bármit tesznek, bárhogy járjanak is el, gyűlölik a haldoklót, és gúnyt űznek a halálból, a bonctermekekben éppúgy, mint a harctereken, a kórházakban éppúgy, mint a temetőkből.

Nem mondhatok annyi lapos közhelyet az emberletről, amely kellőképp kifejezné törekényességét, mulandóságát; az emberélet félórás haldoklásból áll, amit szakadatlan küzdelemmel a káosztól, a betegségektől, öldöklő embertársainktól, a gyilkos természettől és a saját magunk teremtette gyilkos körülményektől nyerünk. Az élet valójában: pillanatnyi kiszakadás a halálból, és az élők eközben úgy tesznek, mintha a halál volna a rendkívüli, s nem az élet.

Gergely Ágnes
Egy Birago Diop-témára

*Ne feledd el a holtakat.
Eléd kaszálják a fűvet.
Rád préselődnek a buszon.
Ajtódra bízzák terbüket.*

*Mikor a szomszéd háza ég,
őket nem fogja semmi láng,
kürtzúgás sem ijeszti el,
ha végül felgyúl a palánk.*

*Nincsenek lenn, a föld alatt.
Sápadt árnyékuk átrezeg
a barlangon, a tömegben,
a nyöszörgő tölgyfák között.*

*Őseið vagy idegenek,
valamelyikük megkeres,
lehet az miniszter, filmszínész,
lehet az a sarki fűszeres.*

*Barlang, tömeg és fák között
ne feledd el a holtakat.
Döntést hozol, törvényt hozol,
mint lekaszált fű, annyi vagy.*

2013. január